

سوال

ابلیس فرشته است یا جن؟ اگر از ملائکه است چطور معصیت الله نمود، در حالی که ملائکه گناه نمی‌کنند؟ و اگر جنی بود این نشان می‌دهد که وی اختیار طاعت و معصیت را داشت. لطفا پاسخ دهید.

پاسخ مفصل

الحمد لله.

ابلیس - لعنه الله - از جنیان بود و هیچگاه - حتی برای یک چشم به هم زدن - از ملائکه نبود؛ چرا که ملائکه آفریدگانی گرامی هستند که از امر پروردگار سرپیچی نمی‌کنند و آنچه را به ایشان امر کند انجام می‌دهند. نصوص قرآنی صریحی در این باره وارد شده که نشان می‌دهد ابلیس از جنیان بود، نه از ملائکه؛ از جمله:

۱- الله متعال می‌فرماید: **وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا** [کهف/ ۵۰] (و [یاد کن] هنگامی را که به ملائکه گفتیم: آدم را سجد کن، پس [همه] جز ابلیس سجد نکردند که از جنیان بود و از فرمان پروردگارش سرپیچی نمود. [با این حال] او و نسلش را به جای من دوستان خود می‌گیرید و حال آنکه آنها دشمن شمايند و چه بد جایگزین‌هایی برای ستمگرانند).

۲- خداوند متعال بیان نموده که جن را از آتش آفریده، چنانکه می‌فرماید: **وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ** [حجر/ ۲۷] (و پیش از آن جن را از آتشی سوزان و بی‌دود خلق کردیم)، و می‌فرماید: **وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ** [الرحمن/ ۱۵] (و جن را از تشعشعی از آتش خلق کرد). همچنین در حدیث صحیح از عائشه رضی الله عنها نقل است که رسول الله ﷺ فرمودند: **ملائکه از نور آفریده شدند و جنیان از تشعشعی از آتش، و آدم از آنچه برایتان توصیف شد** مسلم (۲۹۹۶) و احمد (۲۴۶۶۸) و بیهقی در سنن کبری (۱۸۲۰۷) و ابن حبان (۶۱۵۵).

یکی از ویژگی‌های ملائکه این است که از نور آفریده شده‌اند و جنیان از آتش خلق شده‌اند. در آیات وارد شده که ابلیس - لعنه الله - از آتش آفریده شده و این از زبان ابلیس نقل شده که وقتی الله سبحانه و تعالی از وی سبب سجده نبردن به آدم را پرسید؛ وی - لعنه الله - گفت: **أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ** [اعراف/ ۱۲] (من از او بهترم؛ مرا آتش آفریدی و او را از خاک خلق کردی). و این نشان می‌دهد که او از جنیان بود.

۳- الله متعال در کتاب کریم خود، ملائکه را چنین توصیف نموده است: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْجِبَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ** [تحریم/ ۶] (ای کسانی که ایمان آوریده‌اید خودتان و کسانتان را از آتشی که هیزم آن مردم و سنگ‌هاست حفظ کنید. بر آن [آتش] ملائکه‌ای خشن [و] سختگیر [گمارده شده] اند که از آنچه الله به آنان دستور داده سرپیچی نمی‌کنند و آنچه را که مامورند انجام می‌دهند) و می‌فرماید: **بَلْ عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ** [انبیاء/ ۲۶-۲۷] (بلکه بندگان ارجمند هستند که در سخن بر او پیشی نمی‌گیرند و خود به دستور او کار می‌کنند)، و می‌فرماید: **وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ وَالْمَلَائِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ * يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ** [نحل/ ۴۹-۵۰] (و آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین از جنبندگان و ملائکه است برای الله سجده می‌کنند و تکبر نمی‌ورزند. از پروردگارش که بالای سرشان است می‌ترسند و آنچه را که به آنان دستور داده انجام می‌دهند). بنابراین امکان ندارد که ملائکه معصیت الله را انجام دهند، زیرا آنان از اشتباه معصومند و بر طاعت سرشته شده‌اند.

۴- این که ابلیس از ملائکه نیست یعنی وی مجبور به طاعت نیست و مانند ما انسان‌ها دارای اختیار است. خداوند متعال می‌فرماید: **إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا** (ما راه [درست] را به او نشان داده‌ایم [حال] یا شاکر است و یا ناسپاس). همچنین در جنیان هم مسلمان است و هم کافر؛ در آیات سوره‌ی جن آمده است: **قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا** [جن/ ۱-۲] (بگو به من وحی شده است که تنی چند از جنیان گوش فرا داشتند و گفتند راستی ما قرآنی شگفت‌آور شنیدیم؛ [که] به راه راست هدایت می‌کند پس به آن ایمان آوردیم و هرگز کسی را شریک پروردگارمان قرار نخواهیم داد)، و در همین سوره از زبان جنیان نقل شده که گفتند: **وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَىٰ آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنُ بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا وَأَنَّا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِنَ الْقَاسِطِينَ** (و ما چون هدایت را شنیدیم بدان ایمان آوردیم، پس کسی که به پروردگار خود ایمان آورد از کمی [پاداش] و سختی، بیم ندارد. و از میان ما برخی فرمانبردارند و برخی از ما منحرفند...).

ابن کثیر در تفسیر خود می‌گوید: «حسن بصری گفته است: **ابلیس حتی برای یک چشم به هم زدن نیز جزو ملائکه نبوده بلکه او اصل جنیان است، چنانکه آدم علیه السلام اصل انسان‌ها است** طبری این را با سند صحیح روایت کرده است» (۳/ ۸۹).

برخی از علما گفته‌اند که ابلیس یکی از فرشتگان بود و او طاووس فرشتگان بود و در میان فرشتگان بیشتر تلاش را در عبادت داشت و دیگر روایاتی که غالب آن از اسرائیلیات است و برخی دیگر مخالف نصوص صریح قرآن کریم است.

ابن کثیر در تبیین این مساله می‌گوید: **در این باره آثار بسیاری از سلف نقل شده که اغلب آن از اسرائیلیات است که تنها برای نظر در آن روایت می‌شود و خداوند به حال بسیاری از این روایات آگاه است. برخی از این روایات را به قطع می‌توان تکذیب نمود، زیرا مخالف حقی است که در اختیار داریم و در قرآن در این باره اخباری وارد شده که ما را از همه‌ی اخبار پیش از آن بی‌نیاز می‌کند، زیرا روایات پیشینیان تقریباً خالی از تغییر و افزایش و نقص نیست و چیزهای بسیاری به آن**

افزوده شده و در میان آنان حافظان دقیقی نبوده‌اند تا تحریف اهل غلو و ادعاهای اهل باطل را از آن دور کنند، چنانکه در این امت امامان و علما و سروران و متقیان و نیکان و نجیبانی از ناقدان و حافظان بزرگ و ماهر بوده‌اند؛ کسانی که حدیث را تدوین و تحریر نمودند و صحیح و حسن و ضعیف و منکر و موضوع و متروک و مکذوبِ احادیث را مشخص نموده و حدیث سازان و دروغ پردازان و مجهولان و دیگر اصناف رجال را شناسانده‌اند که همه‌ی این‌ها برای صیانت از مقام نبوت و جایگاه محمدی خاتم پیامبران و سرور بشر، صلی الله علیه وسلم است تا دروغی به او نسبت داده نشود و آنچه را نگفته از وی نقل نکنند. پس خداوند از آنان راضی باد و آنان را خشنود گرداند و بهشت فردوس را جایگاه آنان قرار دهد تفسیر القرآن العظیم (۳/ ۹۰).

والله اعلم.